

Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları¹ *Repercussions of the Abolition of the Caliphate in the British Press*

Şeyma DİNÇ

PhD Student, Ege University Institute of Turkish World Studies, Department of Turkish History, İzmir, Türkiye
Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-4143-7714, e-posta: symdncsym@gmail.com

M. Fatih SANSAR

Assoc. Prof. Dr. Faculty Member, Ege University Institute of Turkish World Studies, Department of Social, Economic and Political Relations of the Turkish World, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0001-7439-2084, e-posta: mehmet.fatih.sansar@ege.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Dinç, Ş. and Sansar, M. F. (2024). Repercussions of the Abolition of the Caliphate in the British Press. *Van Yüzüncü Yıl University Journal of Institute of Social Sciences*, 65, 92-105.

Dinç, Ş. and Sansar, M. F. (2024). Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 92-105.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 16 May /Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 08 August /Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 92-105.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şeyma DİNÇ, M. Fatih SANSAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Öz

Millî Mücadele sonrası, yeni Türkiye'nin laik bir cumhuriyet olarak kurulmasında en önemli adımlardan biri halifeliğin kaldırılması olayıdır. Halifeliğin kaldırılması konusu hem iç politika hem de dış politikada siyasi gündemi önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu dönemde İngiltere ile Türkiye arasında gerilime sebep olan "Musul Sorunu"nun çözülmesi süreci ile halifelik ve laiklik tartışmaları birbiri ile bağlantılı veya birbirini etkileyen olaylar olarak gelişmiştir. TBMM'nin halifeliği kaldırması ve laiklik ile ilgili diğer adımları atması, İngiltere başta olmak üzere Batılı devletleri rahatsız etmiştir. Dönemin Türk-İngiliz ilişkileri açıklanırken; İngiltere'nin hilafet stratejisine ve hilafet stratejisi kapsamında Şeyh Sait isyanına ve Lozan Konferansı sürecine değinmek önem arz etmektedir. Türkiye'de halifeliğin kaldırılması İngiltere'nin çıkarlarına tamamen ters düşen, tahakküm politikasını yürütmesini engelleyen bir gelişmedir. İngiltere'nin, Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmak için basını aktif kullanması İngiltere'nin, hilafetin kaldırılmasından büyük tedirginlik yaşadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. İngiliz basınından *The Times*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Saturday Review*, *The New Statesman*, *The English Review* ve *The Economist* isimli yayınların hilafetin kaldırılması konulu haberlerinde, genel itibarıyla Türkiye'nin laik düzene geçişinden rahatsızlık duydukları ve Türkiye aleyhinde bir tavır takındıkları görülmüştür. Bu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış politikasında özellikle hilafetin kaldırılması sürecinde İngiliz basınında konunun nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Hilafet, İngiliz Basını, Lozan Barış Konferansı, Mustafa Kemal Paşa, Türk-İngiliz ilişkileri.

Abstract

After the National Struggle, one of the most important steps in the establishment of the new Turkey as a secular republic was the abolition of the caliphate. The abolition of the Caliphate dominated the political agenda both in domestic politics and foreign policy. In this period, the process of resolving the "Mosul Question", which caused tensions between Britain and Turkey, and the discussions on the caliphate and secularism developed as events that were related to or affected each other. The abolition of the caliphate and other steps taken by GNAT regarding secularism disturbed Western states, especially Britain. While explaining the Turkish-British relations of the period, it is important to mention Britain's caliphate strategy and the Sheikh Sait rebellion and the Lausanne Conference process in relation to caliphate strategy. The abolition of the caliphate in Turkey was a development that completely contradicted Britain's interests and prevented it from carrying out its policy of domination. Britain's active use of the press to create public opinion against Turkey reveals the fact that Britain was very uneasy about the abolition of the caliphate. It has been observed that the news on the abolition of the caliphate in *The Times*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Saturday Review*, *The New Statesman*, *The English Review* and *The Economist*, which are among the British press, were generally uncomfortable with Turkey's transition to a secular order and took a stance against Turkey. This study focuses on how the issue was handled in the British press in the Turkish foreign policy of the Mustafa Kemal Pasha period, especially during the abolition of the caliphate.

Keywords

Caliphate, British Press, Lausanne Peace Conference, Mustafa Kemal Pasha, Turkish-British Relations.

Giriş

Halifelik kavramı kelime anlamı açısından değerlendirildiğinde, bir kişinin ardından devam eden, ülke yöneticisi konumunda bulunan kişinin peşinden gelen, İslam devletlerinde yönetim vazifesini üstlenen anlamlarını içermektedir (Avcı, 1998, s. 546; Türk Dil Kurumu, t.y.). Halifelik kurumunu bir devletin temel nitelikleri arasında değerlendiren İbn Haldun, halifelik kurumunun süreç içinde sorunlar ile karşılaşması neticesinde harplerin ve sorunların ortaya çıktığını aktarmıştır (Mukaddime, 2013, s. 555-556; Yumuk, 2010, s. 259-262). İslamiyet'te hilafet kurumu Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Hilafet kelimesi Arapça kökenlidir ve "halef" kelimesinden türetilmiştir (Aytepe, 2019, s. 13-14). Osmanlı İmparatorluğu'nda hilafet kurumunun yetkilerine sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlama, özellikle halifenin görevleri dışına çıkarak benliğini "Allah'ın yeryüzündeki varlığı" olarak nitelemesinden ileri gelmektedir (Özcan, 2007, s. 119). Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başladığı dönemde, padişahlar, hilafet kurumu vasıtasıyla sahip oldukları mevkiilerini Batı'ya karşı hükmedebilmek adına kullanmışlar ve tüm İslam dünyasını bir çatı altında toplamaya uğraşmışlardır. Bu durumun en net örneği, II. Abdülhamid² devrinde yaşanmıştır (Çetinsaya, 1999, s. 380-386).

Hilafet kurumunun devlet yönetimi için yetersiz ve "güçsüz" bir hal aldığı I. Dünya Savaşı sırasında anlaşılmıştır. Kurtuluş Savaşı bittikten sonra saltanat kaldırılmış ve 17 Kasım 1922 tarihinde Padişah Vahdettin İngiltere'ye iltica etmiştir (Nutuk, 2006, s. 469; Sonyel, 2010, s. 203). Bunun üzerine Ankara Hükûmeti "Diyamet İşleri Bakanı" Mehmet Vehbi Efendi halifelik koltuğunun boş kaldığını ve yeniden halife seçilmesinin şart olduğunu açıklamıştır. Vahdettin'in İngiltere'ye ilticası sebebiyle de, 18 Kasım günü Padişah Vahdettin'in yerine yeni bir halife seçilmesinin şart olduğu kararlaştırılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'de onaylanmıştır. Yeni halife için yapılan seçimlerde Abdülmecid Efendi halife olarak göreve başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa seçimin yapıldığı gün, halifeye gerekli kaideleri iletmıştır. Abdülmecid'in halife unvanına başkaca ekler yapmayacağı ve Müslüman âlemine ileteceği tebliğde, TBMM ve yönetiminin Türkiye ve Müslüman dünyası adına en elverişli yönetim olduğunu açıklayacağı kararlaştırılmıştır (Nutuk, 2006, s. 471-473; Aytepe, 2019, s. 13-14).

Türkiye'de halifeliğin kaldırıldığı dönem öncesi, İngiltere'nin Türkiye üzerinde tahakküm kurmaya çalıştığı, Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmak adına strateji geliştirdiği bir dönemdir. İngiltere halifelik ile İslam dünyasını kendi amaçlarına katkı sağlamak için yönlendirmeyi hedeflemiştir (Bayur, 1991, 3. Cilt, s. 294-295). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın yönetim stratejilerine yön veren en önemli unsurların başında ulusal egemenliği muhafaza edebilmek ve laik bir düzen oluşturabilmek yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu öncesinde yaşanan Millî Mücadele süreci ve Kurtuluş Savaşı, hem ulusal hem de uluslararası anlamda mücadelenin verildiği, yoğun emek harcanan tarihi bir süreçtir. Mustafa Kemal Paşa halifeliği kaldırmanın, aslında Cumhuriyet'in³ bir gerekliliği olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin hem iç hem de dış siyasetini laiklik ilkesi temelinde şekillendirmiştir. Hilafetin kaldırılma süreci ve Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış politikası ele alınırken; dönemin en dikkat çeken devletleri arasında yer alan İngiltere ile olan bağlantılara yer verilmesi önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında yaşanan mühim gelişmelerden biri halifeliğin kaldırılmasıdır. Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini ele alırken, İngiltere'nin Türkiye'deki halifelik ve laiklik konularına bakışını dikkate almak gerekmektedir. Cumhuriyet yönetiminin gerekliliklerinden olan hilafetin kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın laiklik anlayışı ile ülkesinin dış politikasına yön verdiği bir inkılaptır ve hilafetin ilga sürecinde esas alınan ilke, ulusal bağımsızlıktan ödün vermemek olmuştur. Laiklik unsurunun yönetim sistemi dışındaki alanlarda da hayata geçirilmiş olması, Türkiye'nin muasır devletler statüsüne ulaşması adına gerçekleştirilen en önemli adımlardandır.

Lozan Barış Konferansı ve halifeliğin kaldırıldığı dönemde Türkiye karşıtı tutum sergileyen devletlerin başında İngiltere gelmektedir (Bayur, 1991, 3. Cilt, s. 294-295). İngiltere belirtilen dönemlerde basını aktif kullanmış, tüm Müslüman dünyasını Türkiye aleyhinde birleştirmeye çalışmış, halifeliği Türkiye üzerinde denetim ve tahakküm kurabilen aracı olarak değerlendirmiştir (Özcan, 1998, s. 550-55; Yılmaz, 2002, s. 72). Halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan ve bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Türkiye'de çıkan çeşitli isyanlara da destek vermiştir. Özellikle Şeyh Sait isyanının çıkış zamanı, yeri ve gelişimi İngilizlerin Musul sorununda elini rahatlatan veya Türkiye'yi İngilizlere karşı zayıf düşüren bir hamle olarak dikkat çekmektedir. Tüm bu olaylar sırasında İngiliz basını Türkiye karşıtı bir tavır ile hareket etmiş, İngiliz halkını da bu doğrultuda yönlendirmiştir (Karpaz, 2010, s. 133; Ulubelen, 1982, s. 193-194).

² Osmanlı Devleti'nin kuvvetinin azalmaya başladığı süreçte, Halife II. Abdülhamid halifelik aracılığıyla İslam âlemini bir çatı altında birleştirmeye çalışmış (Ercüment Kuran, "Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu", *Journal of Islamic Research*, Cilt: 7 Sayı: 1, 1993-1994, s. 96); fakat o dönem milliyetçilik fikrinin yaygınlaşması ile hedefini gerçekleştirememiştir (Oğuz Aytepe, "Mustafa Kemal ve halifeliğin kaldırılmasının 95. Yılı", *Anıtkabir Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 73, 2019, s. 14). II. Abdülhamid uyguladığı hilafet stratejisiyle, "tüm İslâm dünyasını Osmanlı hilafeti" çatısı altında birleştirmek istemiştir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, II. Abdülhamid'in "Kureyş soyundan olmadığını ileri sürerek, II. Abdülhamid'in gerçek halife olmadığı" yönünde yayınlar yazmışlardır (Azmi Özcan, "Hilâfet", *Diyamet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 1998, s. 548).

³ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sırasında Türkiye'nin yönetim sisteminin cumhuriyet olması gerektiğini vurgulamıştır (Mehmet Fatih Sansar & Süleyman Özmen, "The Story of 100 Years: Turkish Independence (National Sovereignty) and the Process Leading To The Republic", *History Studies*, Cilt: 15 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 2023, s. 337-352).

Sadece gazete ve dergiler ile haber alındığı bir dönemde, doğru bilgilendirme ve propaganda faaliyetlerinde kuşkusuz ki basının önemi çok büyüktür. O nedenle Mustafa Kemal Paşa, hem iç hem de dünya kamuoyunun yaşanan gelişmeleri en doğru biçimde öğrenebilmesi adına Türk ve yabancı basın yetkilileri ile mülakat gerçekleştirmiştir. Anadolu'da bulunduğu süreçlerde halka, basının önemini anlatan konuşmalar yapmıştır. Henüz Millî Mücadele'nin başında bile Anadolu Ajansı kurulmuş, Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler çıkarılmıştır (Atatürk Söylev ve Demeçleri II, 2006, s. 278-279). Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış siyaseti ve İngiltere'nin konu dâhilindeki tavrı araştırılırken, dönemin ileri gelen olaylarının irdelenmesi ve aktarılması önemlidir. Bu amaçla, çalışmamızda ilk etapta Türk dış politikasında önemli bir yeri olan hilafetin ilga süreci ve İngiltere'nin bu olaylara karşı tavrı İngiliz basını üzerinden ortaya koymaya çalışılmıştır.

1. Türkiye'de Saltanat ve Hilafetin Kaldırılması

Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal kurtuluş mücadelesini başlattığı esnada, saltanatın merkez noktası olarak değerlendirilen İstanbul'un İtilaf Devletleri işgalinde olduğunu aktarmak dönemin şartlarını göz önünde bulundurabilmek adına mühimdir. Bu dönemde, halifenin ülkede bir isyan yaratılıyormuş fikri ile halkı yönlendirmeye çalıştığı ve Kuvayı Milliye karşıtı söylemlerde bulunduğu görülmüştür. Laik sisteme geçişte Cumhuriyet'in inşasının ardından halifelik ilga edilip, demokratik bir yönetim ile devam edilmesi Cumhuriyet'in temelini sağlamlaştırmıştır. Saltanat ve halifelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birbirinden farklı ele alınacağı hususunun; saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılmasından yaklaşık iki yıl önce, "İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'in, 22 Mayıs 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, 'Gizli C Eki' başlığıyla iliştiirdiği raporda" yer aldığı görülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın "Büyük Millet Meclisi adına yayımladığı bildirimler" de İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Bu bildirimlerden 22 Nisan 1920 tarihli bildirimde Mustafa Kemal Paşa, tek yetkili merciinin Büyük Millet Meclisi olduğunu belirtmiş ve 30 Nisan 1920 tarihli bildirimde ise; Mustafa Kemal Paşa, halifenin yabancı tesirinde olduğu müddetçe Türkiye'nin, İstanbul idaresinin kararlarını onaylamayacağını ve "Türk halkının kendi haklarını müdafaa ederek sulh içerisinde mücadelesini sürdüreceğini" belirtmiştir⁴. Ayrıca İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'nın tüm Türk halkına ve Müslüman âlemine, hilafet ile ilgili mücadelenin sürdüreceğine dair çağrıda bulunduğu 1 Mayıs 1920 tarihli bildirisini de Lord Curzon'a iletmiş, bu bildirim halifeye karşı gerçekleştirilen ayaklanmanın bir diğer işareti olduğunu savunmuştur (Nutuk, 2006, s. 294-295; Sonyel, 1981; s. 221-222).

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkesi sonrasında, Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile arasındaki savaş durumu sona ermiş ve barış görüşmeleri için çalışmalara başlanmıştır. Barış görüşmelerinin tarafsız bir ülkede yapılması fikrinden hareketle, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde biri İstanbul'da Osmanlı Padişahı ve hükûmeti, diğeri Ankara'da TBMM Hükûmeti olmak üzere "ikili iktidar" dönemi yaşanmaktadır. İngiltere bu durumdan siyasi fayda elde etmek ve barış görüşmelerinde avantaj sağlamak adına, Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine hem İstanbul'daki Padişah Hükûmeti'ni hem de Ankara'daki TBMM Hükûmeti'ni ayrı ayrı davet etmiştir. İngiltere anlaşma görüşmelerinde istedikleri maddeleri İstanbul temsilcilerine daha kolay kabul ettirebileceğini, üstelik iki heyet arasında ayrılık çıkararak amaçlarını gerçekleştirebileceğini düşünüyordu (Nutuk, 2006, s. 463-465; İnalçık, 1982, s. 425). Bu davet üzerine İstanbul Hükûmeti'nin, TBMM ile irtibata geçerek Lozan görüşmelerine katılmak konusunda harekete geçmesi, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'de rahatsızlık yaratmıştır. İstanbul'daki Padişah ve hükûmeti, hiçbir şekilde içinde yer almadığı ve işgalci güçlerin taleplerine uyarak engellemeye çalıştığı kurtuluş mücadelesinin sonuçlarından, kendi varlığını devam ettirmek için faydalanmak istemektedir. Oysa TBMM kendi üzerinde hiçbir otorite tanımamakta, kazandığı askeri başarıyı diplomasi alanında tescilleyerek kalıcı barışı sağlayarak ülkede tek otorite olarak iktidarını devam ettirmek istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaptığı konuşmada gerekli her türlü önlemin ve durumun düşünüldüğünü, yetkili yegâne kurumun TBMM olduğunu belirtmiştir (Nutuk, 2006, s. 473-474). Zaten TBMM açıldıktan itibaren "millî egemenlik"e dayalı bir yönetim sistemini temel amaç olarak görmüştür. Dolayısıyla İstanbul'da işgal güçlerinin desteği altında varlığını devam ettirmeye çalışan padişahın, varlığının zaten kaldırılması gerekiyordu. Lozan Konferansı'na, İstanbul Hükûmeti'nin de davet edilmesi, saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de yapılan oylamada Saltanatın kaldırılması ve Hilafet makamının yeni statüsü hakkındaki kanun oy birliği ile kabul edilmiştir (Nutuk, 2006, s. 468-469; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1984, s. 503). Söz konusu karar ile saltanat rejimine tüm varlığı ile son verilmiş, yönetim TBMM'ye geçmiş ve Türkiye'deki "ikili iktidar" dönemi sona ermiştir. TBMM ülkenin Halifelik makamında ise, yine Osmanlı Hanedanı'ndan biri olmak kaydıyla TBMM'nin belirlediği kişinin halife olacağını karara bağlamış ve nitekim Abdülmecid Efendi'nin yeni halife olması kararlaştırılmıştır. TBMM, saltanatı kaldırırken halifelik makamını kaldırmamış, barış görüşmeleri sırasında iç ve dış politikada bir "hilafet meselesi"nin ortaya çıkmasını istememiştir (İnalçık, 1982, s. 353-354; Nutuk, 2006, s. 465-466, 471, 474). İlerleyen zamanlarda "temsil sorunu" dışında, konferansın işleyişinde aksaklıkların yaşanmış olması da değinilmesi gereken bir detaydır. Lozan Konferansı'nın dönem içerisinde kesinti yaşamasının nedeni; İngiltere'nin, Türkiye'nin ulusal egemenliğini tehlikeye atan, kabul edilemez taleplerde bulunmasından kaynaklanmaktadır (İnönü, 1998, s. 22).

Halifelik ve saltanatın birbirinden ayrılması sonrasında saltanatın kaldırılmasından rahatsızlık duyanlar, "Teşkilat-ı Esasiye" Yasası'nda devlet liderliği hakkında bir ibarenin yer almamasından yararlanarak, bu eksikliğin halife tarafından tamamlanabileceği görüşünü savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da gerçekleştirdiği ziyaretleri fırsat bilen hilafet yanlıları, Ankara'da Milletvekili İsmail Şükrü'nün onayının bulunduğu bir broşür dağıtmışlardır. Bu broşürde, halifenin TBMM'den daha yetkili olduğu ve alınacak kararlarda önce halifenin onayı olması gerektiğine dair açıklamalar yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa konu ile ilgili, Şükrü Hoca ve çevresindekilerin "Halife Meclisin Meclis Halifenindir" gibi asılsız düşüncelerle, halife Meclisin en yetkilisidir izlenimi yaratmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Şükrü Hoca "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli

⁴ Bu bildiri, 23 Haziran 1920 tarihinde Lord Curzon'un eline ulaşmıştır ve "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı" Lord Hardinge, bu bildirim halifeye karşı bir ayaklanmanın işareti olduğunu belirtmiştir (Salahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları", *Belleken*, Cilt: 45, Sayı: 179, 1981, s. 220-222).

kitabında; devlet yöneticisinin, padişah ve halife unvanlarıyla değil tek çatı altında halife olarak adlandırılmasının uygun olduğu görüşünü savunmuştur (Nutuk, 2006, s. 477; Aytepe, 2002, s. 20). Hilafet yanlılarının bu faaliyetleri Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte sonuçsuz kalmıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten ve Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı görevine başladıktan sonra, ülkenin geleceği adına halifelik kurumunun kaldırılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Fakat Cumhuriyet yönetimine geçişi desteklemeyen kesim, Halife Abdülmecid'e destek vermiş, Abdülmecid de bu sayede hem İngiltere'nin hem de etrafındakilerin tesiriyle kendine güven duymaya başlamıştır. Tüm bunların yanında, Halife Abdülmecid devletten ek ödeme talebinde de bulunmuştur. Ülke dışında da konu ile ilgili yaşananlara ilk olarak, "Londra İslam Cemiyeti Katib-i Umumi'si" Sait Muhammedî'nin "Dâhiliye Vekili" Fethi Bey'e iletildiği mektubu örnek gösterilebilir. Bu mektupta, halifeliğin devam ettirilmesi gerektiği yazılıdır (Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 370-371; Tunçay, 1999, s. 74).

Halifeliğin kaldırılmasına giden süreçte yaşanan bir diğer gelişme "Diyaret İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü"nin kurulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924 günü TBMM'nin yeni dönem başlangıcını yapmış ve bir gün sonra, 3 Mart'ta da "Şer'îye ve Evkaf Vekilliği ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti" makamları kaldırılmıştır (Nutuk, 2006, s. 573-574; TBMM Tutanakları, 1924).

Türkiye'de Cumhuriyet yönetimine geçiş sonrasında, saltanat yanlısı düşünceye sahip kişiler tarafından gerçeği yansıtmayan görüşler ortaya atılmıştır. Basında bu amaç doğrultusunda, halkı olumsuz yönde etkilemeye çalışan yayınlar İstiklal Mahkemeleri tarafından engellenmiştir (Atatürk Söylev ve Demeçleri, 2006, s. 326; Topuz, 1973, s. 135-140; Aksoy, 2018, s. 5-6). Yaşananların ardından Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in geleceği adına yapılması gereken koşulların sağlanacağı mesajını vermiş ve 1924 senesinde İzmir'de bulunduğu sırada, hilafetin kaldırılmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. Böylelikle, 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılmış ve 13 madde ile kanunlaştırılmıştır (TBMM Tutanakları, 1924, Kanun No: 429 (Hilafetin İlgasına Dair Kanun)).

Hilafetin kaldırılması, Türkiye'nin yeni devlet düzenine daha sağlam adımlar ile ilerlemesinin önünü açmıştır. Halifeliğin kaldırılmış olması ve İngiltere'nin Müslüman sömürgeleri üzerinde kuracağı tahakkümün ortadan kalkması hem İngiltere yönetimini hem de kamuoyunu rahatsız etmiştir; bu durum uluslararası medyada ses getirmiştir. Ayrıca halifeliğin kaldırılması sonrasında uluslararası medyada çıkan haberler, Türkiye'nin dinsizleştiği yönünde yapılan yorumlar, özellikle İtilaf Devletleri'nin konuyu yönetim sisteminin değişmesinden ziyade, bir din politikası haline dönüştürmeye çalıştığını ve Türkiye'nin "Eski Doğu Kültürü"nden uzaklaşarak asimile olmaya başladığı yönünde bir algı yaratmaya çalıştığını göstermektedir (Aksoy, 2018, s. 13; Hill, 1928, s. 336-338; Nutuk, 2006, s. 575; Senem Aydın-Düzgüt ve diğerleri, 2017, s. 10-11).

2. İngiltere'nin Hilafet Stratejisi

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken atılan adımların başında saltanatın kaldırılması gelmektedir. Bu gelişmenin ardından, Cumhuriyet kurulmuş ve laik bir düzene geçişin zaruri unsuru olarak halifelik kaldırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimde yaşadığı güçsüzlüğü fırsat bilen İngiltere, bu durumu bütün İslam dünyasını tesiri altına alabilmek adına değerlendirmiştir (Aytepe, 2019, s. 14).

Hilafetin ilgası Türk-İngiliz ikili ilişkileri açısından ele alındığında; İngiltere'nin, halifeliği Türkiye üzerinde denetim sağlanabilecek bir fırsat olarak değerlendirmeye çalıştığı belirtilebilir. Özellikle Lozan Konferansı, İsmet Paşa'ya gönderilen Londra kaynaklı mektup ve Şeyh Sait ayaklanması halifeliğin kaldırıldığı süreç, öncesi ve sonrasında İngiltere'nin başrolde olduğu konulardır.

Londra kaynaklı olan ve Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektup Emir Ali ve Ağa Han tarafından yazılmıştır ve hilafet yanlısı bu mektup ile dünya kamuoyunda tüm Hint Müslümanlarının temsil edildiği izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır (İstiklâl Mahkemeleri Kanun, Gereke ve Genel Kurul Tutanakları, 2015, s. XI, 4; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923, s. 315; Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 383-384). Bahsedilen mektubun İsmet Paşa'ya gelmeden basında yer almış olması ve İngiltere tarafından, bu mektubu yazanların tüm Hint Müslümanlarını temsil ediyormuş izlenimi verilmesi büyük sorun yaratmış ve konuya sebep olanlara yaptırım uygulanmıştır (Aksoy, 2018, s. 5-6; Demiryürek, 1994, s. 52-53; TBMM Gizli Celse zabıtları, 1923, s. 315).

Türkiye üzerinde tahakküm kurabilmek adına halifeliğin kaldırılmasını istemeyen İngiltere, 1925 senesinde gerçekleşen Şeyh Sait isyanını⁵ "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" ve Rahip Frew aracılığı ile desteklemiş ve halkı, din elden gidiyor sloganı ile laik yönetim karşısında birleştirmeye çalışmıştır (Nutuk, 2006, s. 4-5; Özdemir, 1993, s. 60-62). İngiltere, Şeyh Sait İsyanı'nda aktif rol alan iki isim olan Rahip Frew ve Sait Molla ile haberleşerek gelişmeleri takip etmiştir (Berkes, 2002, s. 512). Mustafa Kemal Paşa, Rahip Frew ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmede, böyle bir isyana İngiltere'nin arka çıkmasının yanlısı olduğunu belirtmiştir. Fakat bu görüşmeden Türkiye adına olumlu bir netice alınamamıştır. Türkiye'de gerçekleşen yirmi bir ayaklanmada Rahip Frew ve Sait Molla'nın yardımının olduğu belirlenmiştir⁶ (Nutuk, 2006, s. 206-208). Bu isyanda amaç, halkı laik sistem karşısında örgütleyebilmek ve İngiltere'nin istediği halifelik sistemine dönüşmesini sağlamaktır (İstiklâl Mahkemeleri, 2015, s. 12-13; Özden, 2019, s. 55).

⁵ İngiltere'nin bu isyana yaptığı yardım, ilk olarak kapatılan "Kürt Teali Cemiyeti"nin, İngiliz Muhipleri Cemiyeti çatısı altında faaliyetlerine devam etmesi ile görülmüştür. Bu isyan, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını engellemeye çalışan İngiliz taraftarı bir isyandır (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 4-5; Suzan Özdemir, *Türk-İngiliz ilişkileri (1923-1938)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi], 1993, s. 60-62).

⁶ Sait Molla'nın, Mr. Frew'a gönderdiği mektupların ayrıntıları için bkz: (Nutuk (1919-1927), s. 26, 174, 210-206).

3. İngiliz Basınında Hilafetin Kaldırılması Meselesi

İngiltere'nin, Türkiye'de halifeliğin kaldırılması konusunda eylemleri araştırılırken dönemin basın faaliyetlerinin de incelenmesi önem arz etmektedir. Halifelik konusunda İngiltere'nin yürüttüğü basın çalışmalarını değerlendirdiğimizde; İngiliz basınında önemli yere sahip *The Times*⁷, *The Economist*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Daily Telegraph*⁸, *The Saturday Review*, *The New Statesman* ve *The English Review*⁹ isimli yayınlarda yer almış bazı haberlerin ve makalelerin Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına muhalif bir tavır sergilediği görülmüştür.

Haftalık yayımlanan bir dergi olan *The Spectator*'da 4 Kasım 1922 tarihinde "The Indian Muslims - The Khilafat movement, which has been further" başlığıyla aktarılan haberde; Hint Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksan beşinin cahil olduğu ve soylarının Hazreti Muhammed'den değil Hinduizm'den geldiği aktarılmıştır. Ayrıca Hint Müslümanları'nın pek çok ayrı mezhep barındırdığı, bu mezheplerin bir araya gelmelerinin mümkün olmadığı ve İngiltere'ye karşı birlik oluşturulmasının Türkiye-İngiltere ilişkileri konusunda yaşanan cehaleti gözler önüne serdiği belirtilmiştir (The Spectator, 4 Kasım 1922). *The Spectator* dergisi, Hint Müslümanları'nın Türkiye'ye verdiği desteğin, Hint Müslümanları'nın Türkiye-İngiltere ilişkileri hakkındaki bilgisizliğinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ayrıca *The Spectator*'un bu haberi; İngiltere'nin, Hint Müslümanları'nın Türkiye'ye verdiği destekten duyduğu rahatsızlığın açık bir kanıtı niteliğindedir.

The Spectator'da 25 Kasım 1922 tarihinde "The Caliphate" başlığı ile aktarılan haberde; görevinden alınan Osmanlı Sultanı Vahdettin'in ruhani liderlik sıfatının da elinden alındığı, Malta'ya ayak bastığı süreç sonrasında hilafet makamına ait tüm haklarını kaybettiği ve yabancı topraklarda yaşayan bir sultanın İslam dünyasının halifesi sıfatını taşımasının mantıklı olmadığı aktarılmıştır. Ayrıca bu haberde, Müslüman âleminde gerçekleşen hızlı değişime karşı İngiltere'nin tavrının ne olması gerektiği konusuna da değinilmiştir. Hilafet meselesinin, bir zamanlar Roma'da ve Avignon'da bulunan iki Papa örneğinde olduğu gibi şekillenip şekillenmeyeceğinin zaman içerisinde görüleceği belirtilerek; Müslüman dünyasında iki halife görmek üzere olmamız mümkündür, yorumu yapılmıştır. Halifelik kurumunun önemini, belli bir inanca sahip olmayan kişilerin anlamasının mümkün olmadığı; hilafetin anlam itibarıyla inancın savunucusu anlamını ifade ettiği belirtilmiştir. Hilafet meselesine Ağa Han'ın dâhil olmasının çok anlamsız olduğu; İngiltere'nin konuya dâhil olması sebebiyle, dünya kamuoyunda olumsuz bir tavır ile karşı karşıya kaldığı ve pek çok kişi tarafından Ağa Han'ın davranışları onay görmemiş olsa da, Hindistan'da İslâm'ın lideri olarak görüldüğü aktarılmıştır (The Spectator, 25 Kasım 1922). *The Spectator*'un bu haberinde; Türkiye'de hilafetin devamlılığını sağlayabilmek adına İngiltere kaynaklı İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun, İngiltere'nin dünya kamuoyundaki yerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. *The Spectator*, Hint Müslümanları ve hilafet mektubu meselelerinin yanında, Türkiye'de hilafetin gidişatı hakkında İngiltere'nin gösterdiği ilgiye de değinmiştir.

The Morning Post gazetesi 3 Ocak 1924 tarihli haberinde; Türkiye'deki yönetim sisteminin, batılı demokrasi sisteminden çok farklı olduğunu aktarmıştır. İngiliz basını, Türkiye'deki halifelik kurumu ile Mustafa Kemal Paşa ve laik görüşü destekleyenler arasında büyük görüş ayrılıkları olduğunu savunmuştur (Yılmaz, 2002, s. 71-75). *The Morning Post* gazetesinin bu haberinde; Türkiye'deki yönetimin batılı bir yönetim sisteminden farklı olduğunu aktarmasındaki esas gaye, Türkiye'nin ilkel bir yönetim sistemine sahip olduğunun vurgulanması ile bağlantılıdır.

Hilafet ve Türkiye hakkında yayınlar yapan bir diğer gazete olan *The Daily Telegraph* gazetesi, halifeliğin kaldırılması Türkiye'nin siyasi gücünü azaltmıştır yorumunun yanında, halifeliğin kaldırılması sebebiyle çeşitli sorunların yaşanabileceğini aktarmıştır (Yılmaz, 2002, s. 71-72). *The Daily Telegraph*'ın bu haberi; İngiltere'nin, hâkimiyet kurabildiği topluluklar üzerinde, dini, Türkiye'ye karşı fırsat olarak değerlendirememesi durumundan duyduğu endişeyi gözler önüne sermektedir.

The Fortnightly Review'da 1 Mart 1924 tarihinde "The Future of Turkey" başlığı ile aktarılan yazıda; şanlı Osmanlı hilafetinin eski gösterişini kaybettiği, sultanın eski haklarına kavuşmasının hayal olduğu ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararname; din adına tek bir kişide bulunan mutlak egemenliğin kabul edilebilir olmadığı yazılı olduğu aktarılmıştır. Türk Milliyetçi Hareketi'nin hem saltanata hem de Türk olmayan topluluklara karşı benimsenen politikalar açısından, Jön Türk ilkeleri ile

⁷ İngiliz basınında bahsedilen dönem itibarıyla yetkinliği en fazla olan gazete *The Times* gazetesidir. Bu gazete, "muhafazakâr" yapıya sahip günlük bir gazetedir. Gazete, özellikle 1923 ve 1938 seneleri arasında Türkiye'de yaşanan olaylar hakkında sıkça haberler yayımlamıştır. Gazeteci Brian Inglis, *The Times* gazetesinin "bir hükümet gazetesi olmasa dahi, daima devlet yetkililerinin" yayın organı özelliği taşıyor, yorumunu yapmıştır (Ebru Boyar, "Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 36 (Aralık), 2009, s. 293). İngiliz basını açısından mühim bir yayın kolu olan *The Times* gazetesinin yönetimi 1922 senesinde bir derneğe aktarılmıştır. 1912-1919 ve 1923-1941 yılları arasında gazetenin editörlüğünü Geoffrey Dawson yapmıştır. *The Times* gazetesi, 1923-1938 seneleri arasında Türkiye'deki gelişmeler ile en çok ilgilenen yayın kuruluşlarından olmuştur (Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002, s. 1-5).

⁸ I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki zamanda İngiliz basınının iki ayrı sınıf barındırdığı belirtilebilir. Bunlardan ilki "kaliteli basın, ikincisi ise popüler basındır". Kaliteli basın olarak değerlendirilen "dört adet günlük yayının yanında, haftanın son günü basılan süreli yayınlar da mevcuttur". Bu yayınlar içerisinde en fazla tercih edilen yayın *The Daily Telegraph* gazetesi olmuştur (Yılmaz, s. 1-5).

⁹ *The Economist* ve *The New Statesman* İngiltere'nin haftalık dergi kategorisinin üyelerindedir. Genellikle ekonomi temelli konuları ele alan *The Economist*'in dış siyaset hakkındaki haberleri de ilgi görmüştür ve *The Economist*'in editörlüğünü Lord W. T. Layton yapmıştır. *The New Statesman* dergisi 1913 senesinde "haftalık siyaset ve edebiyat dergisi" olarak yayın hayatına başlamıştır. Aynı zamanda "İşçi Partisi'nin sözcüsü" konumuna sahip olan bu derginin editörlüğünü B. Kingsley Martin yapmıştır ve dergi 1939 senesinde ortalama elli bini aşan bir baskı sayısına sahip olmuştur. Yakın ve Orta Doğu ile ilgili haberler kaleme alan ve 1919 senesinde yayın hayatına başlayan bir dergi olan *The Foreign Affairs* "Demokratik Kontrol Birliği'nin resmî yayın organı" niteliğindedir. Aylık yayın yapan bu derginin editörlüğünü Norman Angel yapmıştır. *The Saturday Review* dergisi 1855 senesinde kurulmuş, emperyalist bir yayındır. Bu derginin editörlüğünü Gerald Barry yapmıştır ve dergi 1938 senesine dek yayın hayatına devam etmiştir. Haftalık olarak yayın yapan bir dergi olan *The Spectator* dergisi, "kendisini muhafazakâr" olarak tanımlamasına karşın, liberal bir görüş yapısı ile yayın hayatına devam etmiştir. Bu derginin editörlüğünü 1925 senesine kadar J. Leo Strachey yapmıştır; 1925 ve 1932 seneleri arasında ise, dergiyi Sir Evelyn Wrench yönetmiştir. Muhafazakâr bir yapıya sahip olan *The Daily Telegraph* gazetesinin "ilk sahibi" Joseph Moses Levy'dir. *The English Review* dergisi 1937 senesinde *The National Review* ile birleşerek *The National Review and English Review* ismi ile yayın hayatına devam etmiştir; bu derginin editörlüğünü 1908 senesinden birleşmeye kadar (1937 senesi) Austin Harrison yapmıştır (Yılmaz, s. 3-4, 9-10, 14).

bağdaştığı; ancak saltanatın kaldırılmasının İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olan bir gelişme olmadığı vurgulananlardır. Cumhuriyet yönetiminin kalıcı olup olmadığı konusunun henüz bir netlik kazanmadığı; Jön Türklerin, 'Türkler için Türkiye' ana fikri temelinde ilerlediği ve Türklerin, hedefledikleri ilkeler adına son on beş sene içerisinde başvurduğu yöntemlerin niteliğinin ne olduğu ve Anadolu'daki Müslüman nüfusun yıllar içerisinde azaldığı belirtilmiştir. Yazar, bu azalmanın iç savaş sebebiyle yaşandığını aktarmıştır (The Fortnightly Review, 1 Mart 1924). *The Fortnightly Review*, Türkiye'de hilafetin kaldırılması meselesini Jön Türk hareketi ile bağdaştırmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin siyasî ve askerî manada uyguladığı politikaların, Türkiye'yi geliştirmesinin aksine çöküşe sürüklediği ve bu durumun Türkiye'nin nüfusunda azalmaya sebebiyet verdiği de belirtilmiştir.

The Times gazetesi 2 Mart 1924 tarihinde "President's Speech in Angora" başlığıyla aktardığı haberinde; Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmasında, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılacağına, eğitim sisteminde laik bir düzene geçileceğine ve gerçekleştirmek istenen diğer inkılâplara yer verdiğini belirtmiştir. Bu konuşmanın, halk tarafından büyük bir hevesle karşılandığı da aktarılmıştır. *The Times* gazetesi bu haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında dile getirdiği önemli prensiplere de yer vermiştir. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa, bir an evvel millî birlik ve bütünlüğün sağlanmasını, hukukun laik düzen çerçevesinde düzenlenmesini, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve ordunun siyasî meselelerden uzak tutulmasını aktarmıştır. Haberde Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığı bu prensiplerin çeşitli yorumları olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında yer verdiği ilkelerin; Osmanlı Hanedanı ve ailesinin ülke dışına çıkarılacağı, eğitim sisteminin denetimden geçirileceği ve dinî okulların ve dinî yargı yetkisinin kaldırılacağı, tüm mahkemelerin Adalet Vekili'ne bağlanacağı ve yasamada ulus gereksinimlerine daha fazla önem verileceği anlamlarını içerdiği belirtilmiştir. *The Times* gazetesi, tüm bu aktarılanların makul derecede kabul görse dahi, hilafetin akibeti konusunda açıklayıcı olmadığı yorumunu yapmıştır. Ayrıca Türkiye'nin konu hakkında; hilafet yetkilerinin Büyük Millet Meclisi tarafından korunmasının sorunlar yaratacağı, bu sebeple de en iyi ihtimal olarak, hilafetin kaldırılması yönünde bir karar alacağı aktarılanlar arasındadır (The Times, 2 Mart 1924). *The Times* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilecek inkılâplara karşı, halkın gösterdiği ilgiye karşı duyduğu şaşkınlığı aktarmış ve İngiltere'nin, Türkiye'nin laikleşmesinden duyduğu endişeyi gözler önüne seren bir haber kaleme almıştır.

3 Mart 1924 tarihli *The Manchester Guardian* gazetesinin aktardığı haberinde; Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin kaldırılması ile din ve siyaseti birbirinden ayırmayı planladığı ve hilafetin kaldırıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma yapacağı zaman diliminde TBMM'nin önünde önemli bir kalabalığın bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca aynı haberin içeriğinde, hilafetin kaldırılmasının ardından, Türkiye'nin pek çok alanda, hilafetin yansımalarını arındırması gerektiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının liberal kimselerce desteklendiği, muhafazakâr kimselerce ise desteklenmediği aktarılmıştır (The Manchester Guardian, 3 Mart 1924). *The Manchester Guardian*'ın bu haberi; Türkiye'nin sadece hilafeti kaldırmakla kalmayıp, pek çok alanda yeniliğe gideceğinin dünya kamuoyundaki farkındalık örneğidir.

4 Mart 1924 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ve halifeliğin kaldırılmasına destek veren kimselerin, bütün Müslüman dünyası üzerindeki egemenliklerini yitirdikleri yorumunu yapmış ve aynı haber içeriğinde, Türkiye'nin nüfus verileri yanlış aktarılmıştır. Bu haberde, Türkiye'de altı milyon insanın yaşadığı belirtilmiştir (The Daily Telegraph, 4 Mart 1924; Yılmaz, 2002, s. 72). Haber içeriğinde verilen nüfus verileri, Türkiye'nin asıl nüfus bilgisini içermemektedir; çünkü Türkiye'nin 1927 senesine ait nüfus verilerine göre, Türkiye'de yaklaşık on üç milyon insan yaşamaktadır (Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, 1935, s. 4). İngiliz basını, Türkiye üzerinde uygulamaya çalıştığı kamuoyu baskısında genel olarak; hilafetin kaldırılmasının, Türkiye'ye güç kaybettireceği fikrini aşıl原因an haberler kaleme almıştır. *The Daily Telegraph*'ın bu haberi de Türkiye'nin gücünü yitireceği, saygınlığını kaybedeceği ana fikri ile hazırlanmıştır.

4 Mart 1924 tarihli *The Times* gazetesinin haberine göre, Türkiye'nin din temelinde şekillenmiş yönetim sistemini Cumhuriyet yönetimi için kaldırdığı yorumu yapılmıştır (Satan, 2020, s. 244; The Times, 4 Mart 1924). 5 Mart 1924 tarihli ve "The End of the Caliphate" başlıklı *The Times* gazetesinin haberinde; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifeliği kaldırdığı ve son halife Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı topraklarından sınır dışı edildiği, Türkiye'de vuku bulan bu değişikliklerin Müslüman âlemi üzerinde yaratacağı tesirin zaman içerisinde görüleceği aktarılmıştır (The Times, 5 Mart 1924). Hilafetin Cumhuriyet yönetimi için kaldırıldığını ileri süren *The Times* gazetesi, bu reformun uzun süreli olup olmayacağını kesin olmadığı anlamı taşıyan bir haber kaleme almıştır.

The Times gazetesinin 5 Mart 1924 tarihinde "The Caliph Deposed" başlığıyla yayımlanan haberinde; Abdülmecid Efendi ve ailesinin gece vakti ülkeden kovuldukları ve hilafetin kaldırılmasının, uluslararası anlamda, Türkiye'deki gibi coşkuyla karşılanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de yetkin olan partiden altı kişinin istifa ettiği ve Meclis'ten bağımsız pek çok mahkemenin kurulacağı ve bu durumun endişe verici olduğu aktarılmıştır. Bu haberde; hilafetin, din ve siyaset işlerine karıştırılmasının, Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında vatana ihanet suçu sayılacağı vurgulanmıştır (The Times, 5 Mart 1924). *The Times* gazetesinin, Türkiye'de hayata geçirilen yeniliklerden söz etmekten çekindiği, bunun yanında halifeliğin kaldırılmasının Türkiye üzerinde olumsuz etkileri olacağını, İslam dünyasında bu durumun onaylanmayacağını aktardığı görülmüştür. *The Times* gazetesinin 2 Mart 1924 tarihinde aktarmış olduğu haber ile 5 Mart 1924 tarihinde aktarmış olduğu bu haber birbiriyle genel anlamıyla örtüşmektedir.

The Times gazetesi 5 Mart 1924 tarihli haberinde, hilafetin kaldırılmasının uygulamada bir değişiklik yaratmadığını savunmuş ve hilafetin kaldırılmasının Türkiye ile Sünni Müslüman dünyası arasında sorunlar meydana getireceğini kaleme almıştır (Yılmaz, 2002, s. 71; The Times, 5 Mart 1924). Hilafetin kaldırılması ile önemli değişikliklere imza atılmıştır. "Şeyhülislamlık, Şeriye ve Evkâf Vekâletleri'nin kaldırılıp, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması", halifeliğin kaldırılması ile ihtiyaç duyulan sistem değişikliğinin yapıldığının bir kanıtıdır (Nutuk, 2006, s. 573-574; TBMM Tutanakları, 1924, Kanun No: 429 (Hilafetin İlgasına Dair Kanun)). *The Times* gazetesi, Türkiye'nin yürürlüğe geçirdiği laik uygulamalardan duyduğu endişeyi haberlerine yansıtmış, sadece

gazete ve dergiler ile bilgi sahibi olunabilen bir dönemde, Türkiye'nin gerçekleştirdiği yenilikleri dünya kamuoyunda olduğundan farklı yansıtmıştır.

8 Mart 1924 tarihli *The Economist*'te Türkiye'nin çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkabilmek adına laik düzeni seçmesi ve hilafeti kaldırmasının, Abdülmecid Efendi'yi hükümsüz kıldığı ve halifelüğün Müslüman âleminin lideri konumunda bulunması sebebiyle, yeni düzende hilafetin yerinin olmadığı aktarılmıştır. Ayrıca aynı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye ile ilgili iki amacının var olduğu belirtilmiştir; bunlardan ilki ulusal egemenliği sağlayabilmek ve koruyabilmektir, ikincisi ise Türkiye'nin, sınırları dışında sorumluluk almamasıdır (The Economist, 8 Mart 1924). *The Economist* gazetesi 8 Mart 1924 tarihli haberinde; hilafetin kaldırılmasının Türkiye adına yarattığı etkilerin yanı sıra, Türkiye'nin ulusal egemenlik konusunda da tedbirli davranacağını belirtmeye çalışmıştır.

The Fortnightly Review'da 1 Nisan 1924 tarihinde Maxwell H. H. Macartney tarafından kaleme alınan "Angora and the Caliphate" başlıklı yazıda; Londra'dan Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektubu yayımlayanlar hakkında yapılan yaptırımlardan bahsedilmiştir. Halifelik hakkındaki bu mektuptan önce de İstanbul ve Ankara Hükümetleri'nin arasındaki ilişkilerin ılımlı seyretmediği aktarılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini zedelediği ve İstanbul'un Yahudi, Ermeni, Rum toplulukların da içinde yer aldığı çok sayıda yabancı unsuru barındırması sebebiyle güvenlik açığı yarattığının Ankara Hükümeti'nce savunulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yazıda, Büyük Millet Meclisi'ndeki Milletvekilleri'nin İstanbul'da yaşayanlara kıyasla gerici görüşleri savunacağı ve Meclis'in gruplara bölündüğü vurgulanmıştır. Genel itibarıyla, İstanbul Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne göre daha ileri görüşlü olduğunu savunan yazar; hilafetin kaldırılmasının, ülkenin en soylu, en kültürlü üyesinin bütün yetkilerinin elinden alınmasının çok yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'de 1922 sonlarına doğru hızlı bir değişim yaşandığı, Yunan ordusunu mağlup eden Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun mutlak efendisi haline geldiği aktarılanlardır. Halifelğe nasıl bir yön verileceği hususunun muallakta olduğu ve Abdülmecid'in alelacele halife ilân edildiği, ülke yönetiminin sistemli bir şekilde devamı için anayasal düzende bazı değişiklikler yapılması gerektiği, hükümetin bu değişiklikleri aceleci bir tavırla gerçekleştirdiği aktarılanlardır. Ayrıca bu reformlara ilişkin ilk işaretlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın *Ncue Freie Presse* gazetesine verdiği bir mülakatta var olduğu da kaleme alınan detaylardır. Yazar, Cumhuriyet'in çok hızlı bir şekilde ilân edildiğini, Ağa Han'ın mektubunun yanlış değerlendirildiğini ve Ağa Han'ın asıl gayesinin halifeye güç kazandırmak olmadığını, Ağa Han'ın *The Times* gazetesine yazdığı ikinci mektup incelendiğinde görüleceğini belirtmiştir (Macartney, 1 Nisan 1924). Macartney'in kaleme aldığı bu yazı, hilafetin kaldırılmasına giden süreçte İngiltere'nin, bir sömürü aracı olarak kullandığı hilafet hakkında yaşadığı endişeleri açıkça gözler önüne seren bir içeriğe sahiptir. Macartney'in, İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında Ankara Hükümeti hakkında olumsuz ifadeler içeren bir kıyaslama yapması, hilafetin kaldırılmasını destekleyen hükümetten yana oluşturmaya çalıştığı olumsuz algının sebebinin gözler önüne sermektedir.

Sir Valentine Chirol'un *The Foreign Affairs* isimli yayında aktarmış olduğu 15 Temmuz 1924 tarihli "The Downfall of the Khalifate" isimli yazısında; Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılâba gösterdiği cesaretin hayret edilesi bir durum olduğu ve bu inkılâpların sonraki nesillerin devam ettireceği birer inkılâp gayesi ile mi, yoksa Sovyet Rusya düzeninden ilham alınarak hayata geçirilen bir nedene mi dayandığı hususlarında sorulara yer verilmiştir. Bu yazıda, bahsedilen inkılâpların Sovyet Rusya sebebiyle şekillendiğine yönelik bir düşünce hâkimdir (Chirol, 1924, s. 579-582); Chirol, Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu inkılâpları tek başına hayata geçirmesinin mümkün olmadığını ve bu inkılâpların ancak bir rol model sayesinde uygulanabileceğini savunmuştur.

The Saturday Review'in 26 Temmuz 1924 tarihinde "The Present Position in Turkey" başlığı ile paylaştığı yazısında bir muhabirin aktardıklarına göre; kurulan Ankara Hükümeti'nin, Türkiye'nin mali durumu hakkında yenilikler yapacağı ve bunların Avrupa temelinde gerçekleştirileceği; İngiltere'nin, Musul meselesinde tüm Müslüman âleminin lideri sıfatını taşıyan bir ülke olan Türkiye'nin karşısında yer almasının doğru olmayacağı ve Müslüman âlemi ile ılımlı ilişkiler içerisinde bulunmanın, Sovyet Rusya ile tek taraflı antlaşma yapmaktan daha kârlı olacağı vurgulanmıştır (The Saturday Review, 26 Temmuz 1924)¹⁰. Tıpkı bu yazıda kaleme alındığı gibi İngiliz basını genelinde, Türkiye'de hilafetin kaldırılmasına giden süreçte İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı

¹⁰ Bu yazıda, dikkat edilmesi gereken husus, süreç içerisinde İngiltere'nin uyguladığı hilafet politikası ile ilgilidir. Konuya, zamanında Osmanlı Devleti ve hilafet konularında görüş bildirmiş bir "Hindistan Bürokrati" olan George M. Birdwood'un savunduğu fikir örnek verilebilir. Birdwood, Osmanlı hilafetinin gerçek olmadığını ve Osmanlı hilafetinin İngiltere'nin Hindistan'daki stratejileri doğrultusunda sorun teşkil edeceğini belirtmiştir. Birdwood'a göre, Osmanlı Devleti, hilafeti zorlama ile sahiplenmiştir ve hilafetin esas sahibi Kureys'tir. 1870'lerin sonunda Osmanlı hilafetini kabul etmek zorunda kalan İngiltere'nin; menfaatleri çerçevesinde, halifelüğün kaldırıldığı dönem ve öncesinde hilafet konusunda farklı bir tavır sergilediği görülmektedir (Özcan, 1998, s. 49-64). Ancak bu durum Birdwood'un, tüm Hindistan yönetiminin görüşünü temsil ettiği anlamını taşımamaktadır. Ayrıca, 2 Ağustos 1924 tarihli *The New Statesman*'da "The Muddle of The Middle East" başlığı altında; Musul konusuna değinilmiş, Avam Kamarası'nda yapılan bir görüşmede ortaya atılan görüşlere yer verilmiştir. Buna göre; Westminster'in Orta Doğu hakkında çok çeşitli fikirlere tanıklık ettiği, bu görüşleri savunanlar arasında hem konu hakkında uzman olan hem de olmayan kimselerin var olduğu aktarılmıştır. Bu görüşlere örnek vermek gerekirse, İşçi Partisi'nden Albay Williams'ın Musul'un Türkiye'ye verilmesi konusunu savunduğu, muhafazakâr sayabileceğimiz bir partiden başka bir Albayın ise, Asurilerin ve Keldanilerin desteklemesini savunduğu belirtilmiştir. İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmadığı; fakat Musul konusunda Türkiye'nin hak iddia etmesini anlamı bulmadığı aktarılanlardır. *The New Statesman*'da yer verilen bu yazı, İngiltere'nin hilafet ile ilgili Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikaları barındırması sebebiyle önemlidir. Bu yazıda; Musul'u alabilmek adına Irak'ın ayakta kalma stratejisi ile ilerleyen İngiltere, Musul'un kuzey sınırlarını da barındıran Irak haritası oluşturulmasını istemiş, hilafet meselesinde Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'dan bölgedeki Müslümanları örgütlemesi konusunda destek talep etmiş ve sonrasında Emir Faysal'a verdiği sözleri tutmamıştır (Edi & Polat, 2017, s. 63; Kaymaz, 2007, s. 160; The New Statesman, 2 Ağustos 1924). Musul meselesine The Times gazetesinin de ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür. Gazete, Musul sorununun ardından Türkiye hakkındaki haberlerini yoğunlaştırmıştır (Mine İlhan Yazıcı, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basını'nda Türkiye (Tez No. 565114)*, [Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, 2019, s. 55). *The New Statesman*'da aktarılmış olan bu yazı; Musul meselesinin özellikle çözümsüz kalması için çabalayan İngiltere'nin; kamuoyunda, konuyu olduğundan farklı aktarmaya çalıştığının bir kanıtıdır. Musul meselesinin, Milletler Cemiyeti'ne gönderilmesi için fırsat gözeten İngiltere, Türkiye'nin ulusal sınır güvenliğinin önemi sebebiyle meseleye dâhil olmasını yadırgamıştır.

önceden takındığı hilafet stratejisinde değişikliğe gittiği ve Türkiye'nin, Müslüman dünyasının liderliğini kaybettiği yönünde algı oluşturmaya çalıştığı görülmüştür.

The Fortnightly Review'da yayımlanan "The Crisis in Islam" isimli makalenin yazarı Demetrius C. Boulger, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin özgün olmadığını ve Ankara Hükümeti'nin esas gayesinin eski yönetimi hükümsüz kılmak olduğunu aktarmıştır. Türkiye'nin, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde hayata geçirdiği inkılapların temelinde başka bir kuvvetin yer aldığı; bu gücün kaynağının Mekke, Şam, Kahire veya Bağdat olmadığını net biçimde belli olduğu yorumu yapılmıştır (Boulger, Ocak-Haziran 1924, s. 492-493). Boulger kaleme aldığı bu yazıda; Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılapların temelini başkaca bir güçten geldiğini savunmuştur.

Snouck Hurgronje tarafından *The Foreign Affairs* isimli yayında "Islam and Turkish Nationalism" başlığıyla kaleme alınan 15 Eylül 1924 tarihli makalede; Sultan Vahdettin'in Osmanlı topraklarından kaçmasının ardından, halifelik koltuğuna oturan Sultan Abdülmecid'in de Türkiye Cumhuriyeti tarafından ülke dışına çıkarıldığı aktarılmıştır. Ayrıca son sekiz senedir Batı Arabistan'ın bağımsız Kralı olan Mekke Şerif'i Hüseyin'in halife seçilmesi için Mısır, Hindistan ve diğer bölgelerde gösteriler düzenlendiği ve bütün bunların sonucunda İslâm âleminin gelecek ile ilgili şaşkınlık yaşamasının beklenen bir durum olduğu, halifenin İslâm dininin ruhani lideri olmadığı; ancak yıllar içerisinde Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in ruhani bir liderlik vasfı kazandığı belirtilmiştir (Hurgronje, 1924, s. 61-77). Snouck Hurgronje'nin kaleme aldığı bu yazı; İngiltere'nin, Türkiye'nin laikleşmesini önlemek için daha önce uyguladığı stratejisinin, hilafetin kaldırılmasının ardından değişime uğradığını göstermektedir. Uzun müddet Osmanlı halifesinin tüm Müslüman dünyasının lideri olduğunu savunan İngiltere, hedeflediğini gerçekleştirememesi üzerine farklı bir yol izlemeye başlamıştır.

1926 senesinde *The English Review*'da Thomas Greenwood tarafından kaleme alınan "The Decline of Panislamism" başlıklı yazıda; Türk Kurtuluş Savaşı, Kemalist ayaklanma olarak değerlendirilmiş ve İzmir'in işgali ile yaşanan dramın en üst seviyeye ulaştığı ve Lozan ile bu dramın sonlandığı aktarılmıştır. Lozan Antlaşması'nın Doğu'da yeni bir dönem başlattığı, tüm Anadolu köylerinin silahlandığı, Sevr Antlaşması'na uyulmadığı belirtilmiştir. Thomas Greenwood bu yazısında, Türklerin bu millî direnişlerinin ancak, Türklerin hayatında meydana getirdiği etki ile anlaşılabilirliğini kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın zaferinin, Osmanlı mirasının Avrupalılaştırılması ve sekülerleştirilmesi ile neticelendiği, saltanatın kaldırılmasının Türkiye'nin Mısır, Filistin, Hindistan, Kuzey Afrika ve Suriye üzerindeki manevî hâkimiyetini yitirdiği aktarılmıştır. Panislamizmin siyasî bir etken olarak düşüşe geçtiği, bu durumun Mayıs 1926'da Kahire'de gerçekleştirilen ve amacı hilafetin ayrıcalıklarını tanımlamak olan 'İslam Ekümenik Kongresi'nin sonuçları ile de onaylandığı; fakat tüm bu aktarılanlar ışığında, Panislamizmin etkinliğini yitirmiş olmasının, emperyalist güçlerin planlarını uygulamak adına bir fırsat yaratmış anlamına gelmediği de belirtilenlerdendir (Greenwood, 1926, s. 68-70). Thomas Greenwood, konuya Panislamizm temelinde yaklaşmış ve Türkiye'nin Batılılaşmasının yanında İslâm âlemi üzerindeki hâkimiyetini kaybettiğini belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İngiliz basınında çıkan tüm Türkiye karşıtı ve hilafet yanlısı haberlere karşı, barışçı tavrından vazgeçmemiştir. Bunun en net örneği, Mustafa Kemal Paşa'nın *The Morning Post* muhabiri Grace Ellison ile yaptığı görüşmede görülmektedir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin barış istediğini, günün birinde İngiltere ve Türkiye arasında barış sağlanacağından hiç kuşku duymadığını, Lozan Barış Konferansı'nın, sıkıntılar yaşansa dahi olumlu sonuçlanacağını düşündüğünü aktarmıştır (Atatürk Söylev ve Demeçleri III, 2006, s. 77-78). Halifeliğin kaldırılması ile ilgili İngiltere'nin bağlantılı olduğu tüm bu olaylar ve İngiliz basınında yer verilen haberler; Türkiye'ye karşı kamuoyu oluşturmak, halifeliğin kaldırılmasını engellemek, hilafetin ilgasından sonra ise halifeliği geri getirebilmek adına kullanılmıştır. Ayrıca İngiliz basınında yayımlanan hilafetin kaldırılması konulu haberler ve yazılar; İngiltere'nin, amaçladığı menfaatlerinden kaynaklanan endişeyi gözler önüne sermiştir.

Sonuç

Devletlerin ayakta kalabilmeleri adına güvenlik çok önemli bir unsurdur. Güvenliğin yanında toprak bütünlüğünün bağımsız kalabilmesini sağlayabilmek de devletler için elzemdir. Güvenlik ve egemenlik unsurlarının sağlanabilmesi için yönetim şekillerinin değişmesi gerekebilir; bunun birçok örneği dünya tarihi içerisinde görülmüştür. Örneğin; Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa ve Türk Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye'nin güvenliğinden kesinlikle taviz verilmeyeceği kararı doğrultusunda hareket etmiştir. Devletlerarasında yaşanan diplomatik ilişkilerde basın önemli bir yere sahiptir. Bazı durumlarda basının, taraf yaratma unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür. Yukarıda aktarılan makale ve haberler bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir. Aynı zamanda bahsedilen dönem şartları itibarıyla basın, devlet yöneticilerinin dünyaya tanıtılması ve yaşananların aktarılması noktasında önemli bir role sahiptir. Bu sebeptendir ki, gerçeği yansıtmayan haberlerin kitlesel bir algı oluşturmasının önüne geçilmesi elzemdir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, uluslararası gazeteler ile görüşmeler yaparak Türkiye'nin gerçekleştirdiği inkılaplar ve dış siyaseti hakkında dünya kamuoyunu da bilgilendirmeye çalışmıştır. Lozan Barış görüşmeleri döneminde İngiliz basını, Türkiye hakkında malumat toplamak istemiştir; bu doğrultuda da İngiliz gazeteciler Türkiye'ye gelmiş ve bahsedilen süreçte İngiliz basını, Türkiye'nin şartları zorlaştırdığına yönelik haberler kaleme almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü muhafaza edebilmek adına ilk önce yönetim sisteminde değişiklik yapmış ve bu değişikliğin bir gerekliliği olarak hilafet kaldırılmıştır. Hilafetin kaldırılmasındaki diğer önemli etmenler arasında, laiklik unsurunun sağlanması ve devletlerin gelişmişlik düzeyini yakalayabilmek yer almaktadır. Dış politika açısından değerlendirildiğinde, hilafetin kaldırılmasından rahatsız olan devletlerin başında gelen İngiltere, hilafeti propaganda aracı olarak kullanmış ve Türkiye aleyhinde İngiliz basınına aktif değerlendirerek kamuoyu oluşturmuştur. İngiltere'nin, Türkiye'nin cumhuriyet rejimine geçişinden duyduğu endişe incelenen gazeteler ve dergilerde yer alan haberler ve yazılarda açıkça görülmektedir.

The Spectator'da 1922 senesinde yayımlanan hilafet konulu makalelerde genel itibarıyla Hint Müslümanları ile ilgili konuya değinilmiş ve İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilen mektubun başkahramanlarından olan Ağa Han'ın konuya dâhil edilmesi sebebiyle, İngiltere'nin kamuoyunda dezavantajlı bir duruma geldiği ve hilafet meselesinin zaman içerisinde şekilleneceği, Hint Müslümanlarının İngiltere'ye karşı birlik oluşturmasının ise, Hint Müslümanlarının Türkiye-İngiltere ilişkilerindeki cehaletlerinden kaynaklandığı yorumu yapılmıştır. *The Fortnightly Review*'da 1 Mart 1924'te aktarılan makalede, Türkiye'nin milliyetçi hareketlerinin Jön Türkler ile bağdaştırılması söz konusudur. Ayrıca Türkiye'nin uyguladığı politikalar doğrultusunda süreç içerisinde nüfusunun azaldığı yorumu yapılmıştır. *The Times* gazetesi, Türkiye'de gerçekleşen inkılapların Müslüman dünyasında olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.

The English Review'da Thomas Greenwood'un kaleme aldığı yazıda, Türk Kurtuluş Savaşı Kemalist bir ayaklanma olarak değerlendirilmiş ve süreç içerisinde saltanatın kaldırılması ile Türkiye'nin, İslam âlemi üzerinde hiçbir tesirinin kalmadığı yorumu yapılmıştır. *The Economist* gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın, laikleşmenin yanında Türkiye'nin sınırlarını ve sorumluluklarını net bir biçimde belirlemek istediğini vurgulamıştır. *The Fortnightly Review*'da 1 Nisan 1924 tarihinde Maxwell H. H. Macartney tarafından kaleme alınan yazıda, Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektuba değinilmiştir; ayrıca bu yazıda Ankara ve İstanbul Hükümetleri arasında bir kıyaslama yapılmış ve İstanbul Hükümeti'nin daha aydın fikirli olduğu aktarılmıştır. Sir Valentine Chirol, *The Foreign Affairs* isimli yayında aktardığı makalesinde; İngiltere'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini hayretle karşıladığını, Türkiye'nin gerçekleştirdiği inkılapları Sovyet Rusya'dan ilham alarak hayata geçirdiğini savunmuştur. *The Saturday Review*'ın 26 Temmuz 1924 tarihinde "The Present Position in Turkey" başlığıyla aktarılan makalesinde; Türkiye ve Sovyet Rusya arasında bir kıyaslamaya gidilmiş ve İngiltere'nin Türkiye ile ılımlı ilişkiler içerisinde olmasının, Sovyet Rusya'ya kıyasla daha kazançlı olacağı savunulmuştur. Bu durum, İngiltere'nin zaman içerisinde hilafet konusunda menfaatleri doğrultusunda farklı görüşleri takip ettiğini göstermektedir. 2 Ağustos 1924 tarihli *The New Statesman*'da "The Muddle of The Middle East" başlıklı makale hem Musul hem de hilafet meselesini barındırması sebebiyle önemlidir. Türkiye'de hilafetin kaldırılmasından endişe duyan İngiltere'nin, uluslararası ilişkilerinde hilafetin desteklenmesi karşılığında sözler verdiği görülmüştür. *The Fortnightly Review*'da yayımlanan "The Crisis in Islam" isimli makalede D. C. Boulger; Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amacının, inkılâp yapmak değil, eski hükümetin yetkinliğini sonlandırmak olduğunu belirterek eleştirmiştir. Snouck Hurgronje ise, *The Foreign Affairs*'da "Islam and Turkish Nationalism" başlığıyla kaleme aldığı yazısında; halifeliğin tanımına değinmesinin yanında, hilafetin kaldırılmış olmasının Mısır, Hindistan ve diğer bölgelerde protestolara sebebiyet verdiğini yazmıştır.

İngiliz basınındaki ilgili makaleler (yazılar) ve haberler incelendiğinde, genel anlamıyla hilafetin kaldırıldığı süreçte İngiliz basınının eskiye nazaran daha olumsuz bir dil kullandığı ve yayımladığı haberleri âdeta bir propaganda unsuru olarak değerlendirdiği söylenebilir. Halifeliğin kaldırılmasının Müslüman âlemini dinsiz kılacağı zihniyetiyle tüm Müslüman âlemini etkilemeye çalışan İngiltere, bu konuda Londra kaynaklı Emir Ali ve Ağa Han tarafından yazılmış bir mektubu kullanmıştır. İngiltere bu mektup ile tüm Hint Müslümanları temsil ediliyormuş algısının yanında; süreç içerisinde çeşitli yollar ile hilafet yanlısı bir Müslüman birliği oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz gazeteciler ile gerçekleştirdiği görüşmelerin basına farklı biçimde yansıtıldığı da görülmüştür. Tüm bu durumlar, İngiltere'nin Türkiye'nin egemenliğini elde etmesinden duyduğu kaygıyı ortaya çıkarmaktadır.

Netice itibarıyla Türkiye hakkında İngiliz basınında yayımlanan makalelerin ve haberlerin Cumhuriyet'in kuruluşu ve 1926 yılları arasında artış gösterdiğini bu yazıların büyük bir kısmının hilafet konusunu barındırdığını ve bu üç yıllık süre zarfında Türkiye-İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin olumsuz seyrettiğini belirtmek gereklidir.

Kaynakça**Arşivler**

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Kütüphanesi

TBMM İdari Teşkilatı Mevzuatı

TBMM Tutanakları

Türk Tarih Kurumu

Resmi Yayınlar**Kanunlar**

Türkiye Büyük Millet Meclisi idari mevzuatı, Kanun No: 431, Tertip. 3, Cilt. 5, 3 Mart 1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi idari mevzuatı, Kanun No: 429, 3 Mart 1924.

Sürelî Yayınlar

The Daily Telegraph

The Economist

The English Review

The Foreign Affairs

The Fortnightly Review

The Manchester Guardian

The Morning Post

The New Statesman

The Quarterly Review

The Saturday Review

The Spectator

The Times

Makaleler

(1922). The Caliphate. *The Spectator*. <https://archive.spectator.co.uk/article/25th-november-1922/5/topics-of-the-day>

(1924). The Abolition of The Caliphate. *The Economist*. <https://www.economist.com/europe/1924/03/08/the-abolition-of-the-caliphate>

(1924). The Muddle of the Middle East. *The New Statesman*, XXIII(589), 484-485.

(1924). Turkish President Demands Purge of Religion from Politics. *The Manchester Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/03/turkish-president-ataturk-demands-purge-of-religion-from-politics-archive-1924>

(1924, March 2). President's speech in Angora. *The Times*.

(1924, March 5). The caliph deposed. *The Times*.

(1924, March 5). The End of the Caliphate. *The Times*.

Aksoy, V. (2018). Halifeliğin kaldırılması ve Abdülmecid Efendi'nin sürgün edilmesinin İstikbal Gazetesine yansması. *History Studies International Journal of Studies*, 10(8), 1-18. DOI Numarası: 10.9737/hist.2018.661

Aslan, Ö. (2017). Halife sözcüğü bağlamında Kur'an'da hilâfet-muhâlefet münasebeti. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 1-26.

Aytepe, O. (2002). Yeni belgelerin ışığında halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 15-29. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000275

Aytepe, O. (2019). Mustafa Kemal ve halifeliğin kaldırılmasının 95. Yılı. *Anıtkabir Dergisi*, 19(73), 13-16.

Boulger, C. D. (1924). The crisis in Islam. *The Fortnightly Review*, 115, 487-499.

Boyar, E. (2009). Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36(Aralık), 291-324.

- Bulut, H. (2018). Atatürk devri Türk-Fransız ilişkileri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62, 539-548. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3884>
- Chirol, V. (1924). The downfall of the khalifate. *The Foreign Affairs*, 2(4), 571-582.
- Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in iç politikası: bir dönemlendirme denemesi. *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), 353-409. <https://doi.org/10.18589/oa.583218>
- Demiryürek, M. (1994). Hilafetin kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları I. *Toplumsal Tarih*, 12, 45-50.
- From A Correspondent. (1924). The present position in Turkey. *The Saturday Review*, 138(3587), 90.
- Geçit, M. S. (2013). Mâverdî'nin hilâfet anlayışında meşruiyet sorunu. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57), 311-328.
- Greenwood, T. (1926). The decline of panislamism. *The English Review*, 43, 68-70.
- Güler, İ., Thobie, J. (2012). Atatürk ve dış siyaseti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 169-177.
- Hill, W. H. (1928). The Angora reform by count Léon Ostrorog. *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 10(4), 336-339.
- Hurgronje, S. (1924). Islam and Turkish nationalism. *Foreign Affairs*, 3(1), 61-77.
- İnalçık, H. (1982). *The caliphate and Atatürk's inkılâb*. Belleten, XLVI(182), 415-427. DOI Numarası: 10.37879/belleten.1982.353
- Karakoç, E. (2009). Atatürk'ün Hatay davası. *Bilig Dergisi*, 50, 97-118.
- Kayaoğlu, İ. (1980). Halifelik. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (4), 133-149.
- Kaymaz, İ. Ş. (2007). Emperyalizmin "Kürt" kartı. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 155-193.
- Kuran, E. (1993-94). Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu. *Journal Of Islamic Research*, 7(1), 95-96.
- Macartney, H. M. (1924). Angora and the caliphate. *The Fortnightly Review*, 115(688), s. 494-506.
- Miller, W. (1924). The return of the Turks. *The Quarterly Review*, 242(481), 334-345.
- Özcan, A. (1998). Hilâfet. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 17, 546-553.
- Özdemir, A.U. (2013). Lozan'da başarıyı ölçmek: konular bazında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 155-200. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000393
- Özden, H. (2019). Şeyh Sait isyanı, İngiltere ve Musul (13 Şubat 1925). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(6), 52-60.
- Sansar, M. F. & Özmen, S. (2023). The story of 100 years: Turkish Independence (National Sovereignty) and the process leading to the republic. *History Studies*, 15 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 337-352. DOI Numarası: 10.9737/historystudies.1351747
- Savrun, E. (2018). Tarihte Fransızlar ve Türk-Fransız ilişkilerinin kısa tarihi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, III(II), 91-106. DOI Numarası: DOI: 10.26899/inciss.218
- Shahid. (1924). The future of Turkey. *The Fortnightly Review*, 115(687), 453-461.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleten*, 46(182), 367-414.
- Sydenham of Combe. (1922). The Indian Musulman. *The Spectator*. <https://archive.spectator.co.uk/article/4th-november-1922/9/the-indian-musulmans-t-he-khilafat-movement-which->
- Yumuk, R. (2010). İbn Haldun'da devlet görüşü (Birinci Kısım). *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 229-278.

Tezler

- Özcan, M. T. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda hilafet ve saltanat müesseselerinin hukuki mahiyeti* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özdemir, S. (1993). *Türk-İngiliz ilişkileri (1923-1938)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yazıcı, M. İ. (2019). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiliz basınında Türkiye* (Tez No. 565114). [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yurttaş, E. V. (2007). *Lozan Barış Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan sorunlar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.

Sempozyum Bildirileri

- Edi, A., Polat, S. (2017, Nisan). *Atatürk dönemi Türk-İngiliz ilişkileri*. VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Ed. Kunduracı, O. & Aytaç, A.), Bakü.

Öksüz ve diğerleri (2019, Eylül). 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele. 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Trabzon.

Kitaplar

Atatürk'ün söylev ve demeçleri. (Cilt I-III). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (2006). Divan Yayınları.

Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk (1919-1927)* (Z. Korkmaz, Haz.). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü. (1935). *Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*. Ulus Yayınları.

Bayur, Y. H. (1973). *Türkiye devletinin dış siyasası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı tarihi* (3. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Berkes, N. (2002). (Ed.). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.

Gönlübol, M. (1975). *Milletlerarası siyasi teşkilatlanma*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

İbn Haldun. (2013). *Mukaddime I- II*. Cilt (A. Tekin, Haz.). İlgî Kültür Sanat Yayınları.

İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün hatıraları Büyük Zaferden sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*. Yenigün Haber Ajansı Yayınları.

İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları). (2015). (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayımlayan Neziroğlu, İ.). TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

Karpat, H. (Ed.). (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.

Meram, A. K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkileri tarihi*. Kıtış Yayınları.

Sander, O. (2020). *Türkiye'nin dış politikası*, 5. Baskı. İmge Kitabevi Yayınları.

Satan, A. (Ed.). (2020). *Halifeliğin kaldırılması*. Bilimevi Basın Yayınları.

Sonyel, S. (2010). *Gizli belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

TBMM. (1923). *TBMM gizli celse zabıtları 4*. Cilt.

TBMM. (1994). *Türk parlamento tarihi, TBMM- 2 Dönem, 1923 – 1927*: Cilt 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi* (1. Baskı). Gerçek Yayınları.

Toynbee, A. (1922). *The Western Question In Greece And Turkey*. Constable and Company Ltd.

Toynbee, A. (2000). *Türkiye bir devletin yeniden doğuşu II*. (K. Yargıcı, Çev.). Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları.

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ulubelen, E. (1982). *İngiliz gizli belgelerinde Türkiye*. Çağdaş Yayınları.

Yılmaz, M. (2002). *İngiliz basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*. Phoenix Yayınları.

İnternet Kaynakları

Aydın-Düzgüt, Chovanec, Gülmez, Rumelili, Topal. (2017) Feuture Online Paper No. 4 Turkish and European Identity Constructions in the 1815-1945 Period. https://research.sabanciuniv.edu/32971/1/D7.3_Online_Paper.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 28.11.2021).

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2022). Alfred Charles William Harmsworth, Viscount Northcliffe British Publisher. <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Charles-William-Harmsworth-Viscount-Northcliffe-of-Saint-Peter> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 25.10.2022).

TBMM. (1923). Lozan Sulh Muahedesi'nin kabulüne dair kanunlar. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 07.04.2024).

TBMM. (1923). TBMM gizli celse zabıtları 4. Cilt. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004064.pdf> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 17.03.2024).

TBMM. (1924). Hilafetin ilgasına ve hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun, Kanun No: 431. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 30.07.2022).

TBMM. (1924). Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 30.07.2022).

Çevrimiçi Sözlük

Güncel Türkçe sözlük. (t.y.) Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada yer alan verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.